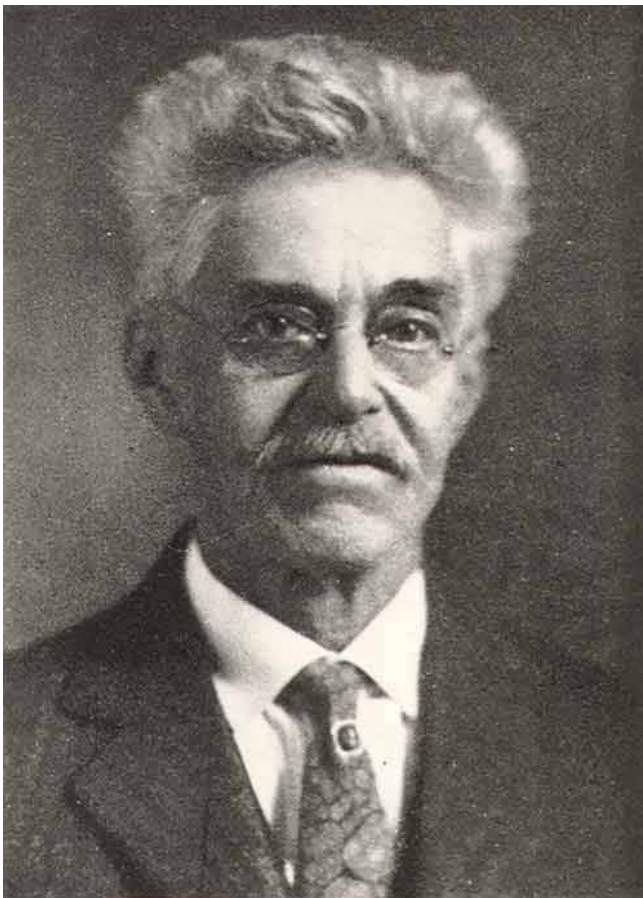

'Laten wij onzen tijd afwachten'

De gemeentelijke elektriciteitsvoorziening is niet van vandaag of gisteren. Ruim honderd jaar geleden zette de gemeente Rotterdam de eerste stappen in die richting. Particulier initiatief moest wijken voor de gemeentelijke ambities. Elektriciteitspionier Achilles de Khotinsky ondervond dat aan den lijve. De particuliere elektriciteitsvoorziening heeft in Nederland slechts een kort leven gekend. De manier waarop De Khotinsky, kort na de start van zijn bedrijf, werd uitgerangeerd is illustratief voor het terugdringen van de particuliere bedrijvigheid in deze sector.

Achilles de Khotinsky, Russisch émigré en elektro-technicus, kwam na omzwervingen door Frankrijk en Engeland in 1883 in Rotterdam terecht. In Frankrijk en Engeland had hij weinig succes met zijn vindingen. De hooggeleerde heren wilden hem niet aanbevelen bij financiers en fabrikanten, omdat zij weinig vertrouwen stelden in zijn gloeilampen en accu's. Er waren immers zoveel vreemde figuren die meenden een grootste uitvinding te hebben gedaan.

De Rotterdamse koffiehandelaar Wilhelm Schöffer toonde meer vertrouwen in Achilles en wilde zijn apparaten wel eens zien. November 1883 gaf de uitvinder een demonstratie van zijn kunnen door de eetzaal van zijn gastheer elektrisch te verlichten.

De koffiehandelaar, verrukt over zoveel schoons, kwam snel tot zaken met de Rus en zegde toe, met een aantal Rotterdamse vrienden, voor de nodige financiën te zullen zorgen, zodat een fabriek gebouwd kon worden. De Khotinsky zou, als technisch-directeur, voor de productie verantwoordelijk zijn.

De kranten waren ook enthousiast: 'Het licht voldeed heden avond uitmuntend, waartoe de onveranderlijk constante sterkte niet weinig bijdroeg.' En over de plannen voor een fabriek: 'In de fabriek worden de accumulators gevuld. Vervolgens worden ze overgebracht naar verschillende huizen, alwaar ze in een kelder of ergens in een verloren hoekje worden neergezet. Vandaar kunnen dan een zeker aantal huizen electrisch licht ontvangen, door middel van een draad, die door een muur of kozijn loopt. Naar mate van het aantal verbruikers en de hoeveelheid licht in zulk eene buurt worden er wel meer of minder accumulators geplaatst, maar omdat zij zoo klein zijn, is zelfs voor een groot aantal toch slechts eene zeer geringe ruimte voldoende. Doch bij dit alles komt nog, dat langs een draad uit een accumulator ook de noodige bedweegkracht voor kleine machinerieën kan worden verkregen, zoodat men bijv. naaimachines en verschillende industriele toestellen er door in werking kan brengen en houden. Een groot gerief bij deze onderneming is ook, dat wanneer overal eenige burens van de onderneming gebruik maken, alles binnenshuis kan worden afgedaan en de vennootschap dus geen concessie (=vergunning) bij het Gemeentebestuur behoeft aan te vragen tot het leggen van geleidingen in openbaren grond.'

Gevaarlijke concurrent

De dicht bevolkte stad bood te weinig ruimte voor een fabriek, zodat besloten werd het gebouw op het Noordereiland, aan de Prins Hendrikkade, neer te poten. De eerste Nederlandse accu- en gloeilampenfabriek was binnen acht maanden klaar. In de fabriek was ook een kleine centrale gevestigd.

Elektriciteitspionier Achilles de Khotinsky (1850-1933).

Nog geen jaar na zijn eerste contact met koffiehandelaar Schöffner, kon De Khotinsky zijn bezoekers een rondleiding geven. De tocht voerde langs het ketelhuis en de 150 pk stoommachine, die een grote Edison-dynamo aandreef. 'Bij het binnentreden van die lokaliteit moesten alle aanwezigen zolang hunne horlogiën afgeven, omdat die in de nabijheid der in werking zijnde dynamo blijven stilstaan en voor altoos bedorven konden zijn.' Die dynamo was in staat om 1200 lampen te laten branden. Te veel voor die paar klanten die toen op het Noordereiland te vinden waren. De accu's van De Khotinsky boden uitkomst. Hij monteerde een paar grote exemplaren in bootjes, laadde die op met behulp van de dynamo en een kabel die van de fabriek naar de kade liep en voer tegen het vallen van de avond met de bootjes naar de overkant van de Maas. In de Wijnhaven sloot hij de accu's aan op een kabel die verbonden was met enkele pakhuizen en verlichtte op deze originele wijze het handelskwartier van Rotterdam. Was hem niets in de weg gelegd, dan zou Rotterdam nog meer profijt hebben kunnen trekken van zijn pionierswerk.

Het liep anders....

De Khotinsky zelf was niet zo tevreden over het vervoer van de accu's. Vooral bij stormachtig weer was de oversteek met de 'electriciteitsbewaarders' een hachelijke onderneming. De bakken met klotsend zuur vertoonden na enige tijd mankementen; reden voor De Khotinsky om te zoeken naar een betere vestigingsplaats voor zijn centrale. Hij kocht een pand aan het Zijl en vroeg de gemeente vergunning om vanuit dat pand kabels te mogen leggen naar vier 'accustations' die op verschillende plaatsen in het stadscentrum stonden. Met vaste accu's in die gebouwtjes kon hij dan een deel van het centrum verlichten.

De gemeente dacht daar anders over. Raadslid Hudig vroeg een interpellatie in de raad en verwoordde de gevoelens van zijn medeleden door te zeggen, dat 'nu de gemeente het gas levert, het ook op haar weg ligt om de levering van elektrisch licht in handen te nemen.'

Wat was het geval? Nog geen jaar daarvoor besloot de gemeente zelf gas te gaan leveren voor de verlichting. Ze kocht een gasfabriek op en begon 1 januari 1884 haar bedrijf. Toen de gemeente Rotterdam eenmaal gas leverde - dat doet ze al ruim een eeuw -voelde ze er niets voor om midden in de stad een gevaarlijke concurrent te krijgen: elektriciteit. Alle zeilen werden bijgezet om initiatieven van particuliere 'elektrotechniekers' de grond in te boren.

De hoofdingenieur die toen bij Gemeentewerken de scepter zwaaide, 'Brutale Gerrit' de Jongh, leverde de belangrijkste bijdragen in de strijd tegen het particulier initiatief. In zijn advies aan B & W schreef hij: 'Electriciteit is nog veel te veel in een tijdperk van ontwikkeling om nu al een electriciteitsbedrijf te stichten. Laten we onzen tijd afwachten en niet het leergeld betalen voor anderen. Ik zou daarom, zodra de uitbreiding der Gemeente Gasfabriek tot een productie van 20.000.000 m³ gas is opgelopen, op bescheiden schaal een proef willen nemen met de dan te verkrijgen beste werktuigen tot het elektrisch verlichten van bijvoorbeeld het Academieggebouw, waarna zich dan de in de nabijheid wonenden, des verkiezende zullen kunnen aansluiten.'

De onwrikbare houding van De Jongh dwong De Khotinsky om met bescheidener plannen te komen, die een minder grote bedreiging vormden voor het gemeen-

Koffiehandelaar en financier van De Khotinsky's plannen, Ludwig Wilhelm Schöffner (1831-1904).

telijke gaslicht. Hij stelde voor om een kleine centrale te bouwen aan de Boompjes, om daarmee aan te tonen dat zijn systeem voldeed en meer medewerking van gemeentewege verdiende.

Maar De Jongh bleef inhakken op de plannen van de elektriciteitspionier. De elektriciteitskabels moesten op vijf meter afstand van het trottoir worden gelegd om toch vooral geen hinder te geven aan de gemeentelijke gasleidingen die langs het trottoir gelegd zouden worden.

De afstand van hoofdkabel tot klant werd er zo niet korter op en gezien de hoge kosten die hiermee gemoeid waren was protest wel op zijn plaats. Niet dat dat wat uithaalde. 'Ik heb de eer U in overweging te geven dat de gemeentebelangen geene andere plaats gedogen', schreef De Jongh.

De prijs voor het kabelnet zou nog hoger geworden zijn als De Jonghs eis 'iedere draad in een aparte ijzeren buis' door B & W was overgenomen. Het stadsbestuur nam echter genoegen met De Khotinsky's plan om de kabels in houten kokers van veertig bij vijftien centimeter te leggen. Dat was een oplossing, die toen als heel modern werd gezien. Met de huidige drukte onder de grond kunnen we daar nu beter niet meer aan beginnen.

Voor die kabel onder de grond moest de leverancier van elektriciteit belasting betalen aan de gemeente en De Jongh zorgde er wel voor dat die rechten zo hoog werden, dat het bedrijf aan een soort permanente financiële bloedarmoede leed. De kans dat het bedrijf dan uit zou breiden was gering.

Maart 1885 kon de centrale aan de Boompjes feestelijk worden geopend; zij verlichtte onder andere de kantoren van Schöffers & Co en van de Rotterdamsche Bank. Totaal kon de centrale driehonderd lampen doen branden. Het enthousiasme van de afnemers was waarschijnlijk de belangrijkste reden dat de centrale het nog tien jaar heeft uitgehouden.

De conclusie lijkt voor de hand te liggen, dat 'Brutale Gerrit' de Jongh de vooruitgang een slechte dienst bewees door De Khotinsky's initiatieven in de kiem te smoren. De behoefte aan elektrisch licht was echter niet zo groot dat een elektriciteitscentrale absoluut vereist was. Wie licht wilde kon zich wenden tot de gemeentelijke gasfabriek. De vestiging van een particulier elektriciteitsbedrijf hield een financieel risico in voor de gemeente: het risico om met een waardeloze gasfabriek te blijven zitten. De Jonghs staat van dienst toont in één oogopslag, dat de uitspraak 'Laten wij onzen tijd afwachten' niets te maken had met behoudendheid. Integendeel zijn naam is onlosmakelijk verbonden met de grote uitbreiding van de Rotterdamse haven rond de eeuwwisseling. De Khotinsky's technische vindingen zullen vrijwel zeker zijn bewondering hebben afgedwongen. De belangen van de gemeente eisten echter een heel andere houding. Toen zich in 1890 de mogelijkheid aandiende om de haven elektrisch te outillieren, was De Jongh de eerste die aandrang op de vestiging van een gemeentelijk elektriciteitsbedrijf. Zijn tijd van afwachten was toen voorbij.

Jan van den Noort